

Med Matajurjem in Furlanijo

Beneška Slovenija

Matija Turk

Z Matajurja se nam proti jugu odpre pogled na razpotegnjene kopaste grebene, ki se iztekajo v Furlansko nižino. Mednje so stisnjene Nadiške doline, srce Beneške Slovenije. Po strmih bregovih so na vse strani posejane vasice, iz poraščenih vrhov molijo cerkveni zvoniki. Onkraj reke Nadiže se beneška zemlja še zadnjič dvigne v razčlenjeno hribovje, preden dokončno poklekne pred neizmerno Furlansko nižino.

Dežela ob meji

Beneška Slovenija¹ je dežela, ki jo zaznamuje meja. Meja med hribovjem in

ravnino, meja med različnimi kulturami, ljudstvi in državami. Slovani so se v 7. stoletju ustavili tam, kjer se začne ravnina. Pot naprej so jim preprečili Langobardi, takratni vladarji Italije. V mestecu Čedad ob izteku doline Nadiže je bil rojen langobardski zgodovinar Pavel Diakon. V delu *Historia Langobardorum* je med drugim opisal

prihod Slovanov na meje langobardskega kraljestva in boje, ki so zaustavili njihov prodor v nižino. V srednjem veku so oglejski patriarhi pri širjenju krščanske vere med Slovani podpirali uporabo njihovega domačega jezika in si prizadevali za sožitje med različnimi etničnimi skupnostmi. Tako so v 15. stoletju nastali rokopisi, ki spadajo med najstarejše ohranjene primerke slovenske pisane besede: Videmski, Starogorski in Černjejski rokopis.

Dežela je dobila svoje ime zaradi stoletja dolge pripadnosti Beneški republiki. Že

Za Kobariškim Stolom in Matajurjem se odkriva Beneška Slovenija Foto: Oton Naglost

¹ Beneška Slovenija (ita. Slavia Veneta ali Slavia Friulana) poleg Nadiških dolin zajema še Terske doline (Gorazd Gorišek, Med slovenskimi rojaki v Italiji, *Planinski vestnik*, 2011, št. 5, str. 41) in Režijo (več avtorjev, *Planinski vestnik*, 2005, št. 7–8, str. 4–13).

Matajur, simbol Beneške Slovenije, z vrha Mije Foto: Matija Turk

za časa oglejskega patriarhata, še posebej pa pod Serenissimo (1420–1797), so Beneški Slovenci uživali posebne pravice. V zameno za varovanje in nadzor meje so bili oproščeni davkov, dovoljena jim je bila samouprava. Pri cerkvi sv. Kvirina pri Špetru so se pod lipo ob kamniti mizi vsaj enkrat letno sestajali predstavniki beneških skupnosti. Ta beneški parlament ali veliki arengo je bil najvišja manifestacija samostojnosti in svobode, ki so jo uživali pod Beneško republiko. Ko je Serenissima propadla, so Beneški Slovenci po krajšem obdobju nadvlade Francozov in Avstrijcev leta 1866 prišli pod Italijo. Pod Avstrijo so ostale vasi v Breginjskem kotu, Livek in Kambreško. Začetno navdušenje nad Italijo, v kateri so videli naslednico Beneške republike, je skopnelo ob spoznanju, da nikoli več ne bodo uživali takšnih pravic, kot so jih nekoč. Nacionalistično usmerjena mlada italijanska država je v duhu risorgimenta² že od vsega začetka Beneškim Slovencem vsiljevala svojo kulturo in jezik s ciljem združiti vse državljane v en sam, italijanski narod. Od tistih časov dalje so ključno vlogo pri ohranjanju slovenske identitete imeli domači duhovniki, ki so pridigali in poučevali v domačem jeziku ter med ljudi širili slovenske knjige. Po prvi svetovni vojni se je raznarodovalna politika nadaljevala in dosegla vrhunec leta 1933 z Mussolinijevim odlokom o prepovedi slovenskega jezika v cerkvah.

Mračna leta Benečije

O teh dogodkih lahko beremo v romanu Franceta Bevka *Kaplan Martin Čedermac*. Slovenski duhovniki so se znašli pod velikim pritiskom, še zlasti ko so jim hrbet obrnile tudi najvišje cerkvene oblasti. Anton Cuffolo, župnik iz Laz, je bil oseba, ki je Bevku služila za lik literarnega junaka. Bevk in Cuffolo

sta bila prijatelja in slednji je v svojem dnevniku zapisal: "Kar je napisano v romanu, ni izmišljeno, ni pretirano, je le gola resnica, in sicer umetno omiljena, da bi se ne zdela pretirana." Ime Čedermac je odtlej sinonim za beneške duhovnike, ki niso klonili pod pritiski oblasti in so ostali zvesti svojemu jeziku in poreklu. Največji med njimi je bil Ivan

Čedad in Hudičev most čez reko Nadižo Foto: Matija Turk

Hudičev most v Čedadu

Čedad, mesto, ki ga je ustanovil Julij Cezar, je zraslo ob Nadiži, čez katero se pne Hudičev most. Legenda pripoveduje, da je most zgradil hudič v zameno za prvo bitje, ki bo šlo čezenj. Domači pastir, ki je hotel prvi prečkati most, je hudiča ugnal tako, da je čezenj zakotalil hleb sira, za katerim se je pognal pes.

² Politično gibanje za osvoboditev in združitve Italije v 19. stoletju.

Trinko (1863–1954), rojen v gorski vasi Trčmun na pobočjih Matajurja. Velik humanist, kulturnik in intelektual, brez vsake trohice mržnje do nasprotno mislečih in sovražno razpoloženih. Kot profesor na videmskem semenišču je ob sebi zbiral slovenske duhovnike in jih pripravljaj na težke čase. Bil je velika moralna avtoriteta, zaradi pokončne drže cenjen in spoštovan tudi pri slovenskih partizanih, ki so bili od leta 1943 dalje na svojih pohodih v Benečijo stalni gostje na njegovem domu. Na zadnji poti so se Trinku poklonile številne delegacije iz Slovenije, ki so v trčmunske cerkev prinesle vence s trakovi jugoslovanske zastave. Dovolj, da so nekateri pogreb

označili za navadno slovansko komunistično zborovanje.

Ta dogodek je povsem značilen za povojni čas v Benečiji, ko je nanjo padla železna zavesa in ko je vse, kar je dišalo po Slovencih, bilo enačeno s komunizmom in veliko grožnjo demokratičnemu svetu. Zlasti v prvem desetletju po vojni je demokratična Italija načrtno gospodarsko in kulturno zanemarjala obmejne beneške kraje ter otroke v šolah in vrtcih vzgajala izključno v italijanskem jeziku. Med ljudmi so pod krinko boja proti rdeči nevarnosti sejali razdor in teror s skrivnimi organizacijami, ki jih je podpirala zveza NATO. Železna zavesa je padla, v glavah mnogih pa je vztrajala še naprej.

Landarska jama

Landarska jama ali Sveti Ivan v Čele, kot ji pravijo domačini, je utrjena jama svetišče v steni nad Nadižo pri vasi Landar. Do jame, ki je ljudem v nemirnih časih nudila skrivališče, vodi 115 stopnic, vsekanih v skalo. Po legendi naj bi se vanjo pred Atilo zatekla slovanska kraljica Vida. Cerkev v jami je v 15. stoletju v gotškem slogu pozidal in okrasil stavbar in kipar Andrej iz Loke.

Utrjeno naselje in svetišče na Stari gori nad Čedadom Foto: Matija Turk

Leta 1995 so karabinjerji preiskali in poškodovali cerkev v vasi Matajur, ker je nekdo ovadil ostarelega župnika Paskvala Gujona, da v njej skriva orožje. Gujonov naslednik, duhovnik Božo Zuanella, in monsinjor Marino Qualizza sta kmalu za tem doživela sodni proces, ker sta v knjigi *Mračna leta Benečije* razgalila delovanje tajnih organizacij in njihovo protislovensko vlogo.

Beneški kraji in ljudje

Ko se danes napotimo v vasi Beneške Slovenije, ki so nam zaradi padca meje iz soške doline lažje dostopne čez nekdanji maloobmejni prehod Livek ali Solarji, nas pričakajo lepo urejene vasi. Žal so vasi, raztresene po pobočjih Kolovrata in Matajurja, bolj ali manj prazne. Gorski kraji so po drugi svetovni vojni doživljali množično izseljevanje, ljudje so odhajali v belgijske rudnike ali v Furlanijo, kjer so

Večkrat oskrunjeno obeležje na Kamenici, kjer so potekala srečanja Beneških Slovencev. Foto: Matija Turk

Kamenica

Ob panoramski cesti Gorenji Tarbij–Stara gora stoji desno na travniku na Kamenici skala z vklesanim napisom: "Tle se vsako lieto ponavljajo soslednje, s katerimi so se Beneški Slovenci avtonomno upravljali skozi 1000 let. Kamenica 10. 8. 1975." Napis so nestrpneži obtolkli, večkrat je bil popacan. Tu so več let potekala srečanja Beneških Slovencev in drugih strpno mislečih, katerih pobudnik je bil kulturni delavec Izidor Predan - Dorič.

bili tovarne, delo in kruh. Dodatno je k izseljevanju pripomogel rušilni potres leta 1976. Posledica raznarodovalne politike je, da med hišami slovensko besedo slišimo le redko. Ljudje so bili v javnosti predolgo primorani govoriti italijansko. Razmere se zadnje čase vendarle izboljšujejo. K temu sta pripomogla sprejetje zaščitnega zakona za slovensko manjšino leta 2001 in vstop Slovenije v Evropsko unijo. Šele z zaščitnim zakonom je Italija Beneške Slovence priznala kot del slovenskega naroda.

Ko sva se s Patricijo sprehodila po Trčmunu, sva srečala starejšo gospo. Slovenski pozdrav, italijanski odgovor. Ko je ženica ugotovila, da prihajava iz Slovenije, je začela govoriti v lepem beneškem narečju. Med domače, slovenske narečne besede so se mešali italijanski izrazi. Vprašala je, če jo razumeva, saj da govori "po naše". Zaradi kulturne odrezanosti od matice, odsotnosti slovenskih šol in agresivne asimilacije mnogi še vedno mislijo, da njihov jezik nima kaj dosti skupnega s slovenščino. Gospa nama je pokazala rojstno hišo Ivana Trinka, nato pa naju je napotila še na rob vasi pogledat kapelico Marije, "ki nas varuje".

Za vasjo se razprostirajo senožeti s cvetočim sadnim drevjem. Zaradi sončne lege in bližine morja sadno drevje in nasadi trte uspevajo še visoko v pobočjih Matajurja. S Trčmuna se odpira pogled na najvišje ležeče beneške vasi, obdane z obdelovalnimi terasami, utrjene s kamnitimi podpornimi zidovi. Mnoge terase je že prerasel gozd.

Najvišja beneška vas se tako kot gora, na kateri leži, imenuje Matajur. Tu bivata

Z glavnega vrha Ivanaca je kljub oblakom lep pogled proti Miji in Matajurju. Foto: Matija Turk

brata duhovnik Božo in diakon Paskval Zuanella. Gospod Zuanella je prevzel faro v Matajurju po smrti Paskvala Gujona. V nedeljo je bilo pri maši v matajurski cerkvi zbranih deset starejših ljudi. Mladih ni več. Kljub temu je glasno zadonela slovenska pesem. Po maši smo se zamudili v krajšem pogovoru, saj se je gospodu Zuanelli mudilo maševati še v Sovodnje. Tako kot ljudi primanjkuje tudi duhovnikov. Brata Zuanella sta neutrudna hribolazca, velika poznavalca gora tostran in onstran nekdanje meje. Rada imata brezpotja in vzpone na manj znane vrhove. Zato se naši pogovori ob redkih srečanjih vedno sučejo okoli hribov. Z zanimanjem prebirata Planinski vestnik, ki jima ga priskrbijo prijatelji iz Slovenije. Med dolgotrajnim sodnim procesom zaradi neprijetne resnice, razkrite v knjigi *Mračna leta Benečije*, sta Božo Zuanella

in Marino Qualizza skupaj nabirala moči v gorah Julijcev in na vrhu Triglava sklenila, da bosta vztrajala do konca. Ob slovesu tistega nedeljskega dopoldneva je duhovnik Zuanella naposled izrekel, kar mu najbolj leži na srcu: "V enem letu sem imel dvaindvajset pogrebov, v petih letih samo en krst. Še malo in Benečije, kakršno smo poznali, ne bo več." Tako Zuanella, poslednji Čedermac, za katerim ni nikogar več.

Benečija se nedvomno spreminja. A vse stvari niso črne. V Špetru deluje dvojezična šola, v Čedadu imajo sedeže različna slovenska kulturna društva. Izhajajo trojezična glasila, in sicer v knjižni slovenščini, beneškem narečju in italijanščini. Ljudje, ki niso nikoli hodili v slovenske šole, knjižno slovenščino v pisni obliki namreč težko razumejo. Beneški planinci, združeni v Slovenski družini Benečije, so pod Matajurjem odprli kočo, kamor radi zahajajo tako Italijani kot Furlani. Predsodki izginjajo. Sodelovanje na lokalni ravni z institucijami iz Kobarida in Tolmina je živo in plodno. Le odnos slovenske države na najvišji ravni ostaja do svoje manjšine bolj kot ne mačehovski. Vas, ki je ime Beneške Slovenije ponesla v svet, se imenuje Topolovo. Topolovo leži na prisojnem pobočju pod Kolovratom in je dragocen kulturni spomenik beneške stavbne dediščine. Hiše se pahljačasto širijo po pobočju od cerkve navzdol. Sprehod po ozkih tlakovanih ulicah med kamnitimi hišami z značilnimi zunanji lesenimi stopnišči in *ganki* nam približa svet, ki izginja. V vasi vsako poletje potekajo kulturni dnevi Postaja Topolove, kjer se ob različnih dogodkih odprejo vrata

Ohranjeni stari mejni kamni z vklesano letnico pod vrhom Mije Foto: Matija Turk

Vas Topolovo je arhitekturni biser beneškoslovenske vasi. Foto: Matija Turk

zapuščenih hiš in te za nekaj dni zaživijo kot različne umetniške delavnice, galerije ali knjižnice.

Po hribih in dolinah

Beneška Slovenija s svojo skrivnostnostjo, drugačnostjo in bogato zakladnico zgodovinske in kulturne dediščine nikogar ne pusti ravnodušnega. Tu, kjer se prepletajo različni svetovi in kulture, lahko združimo pohodništvo ali kolesarjenje z ogledom kulturnih znamenitosti, kot so Landarska jama, Čedad ali svetišče na Stari gori. Naravne znamenitosti so skrite in jih je treba poiskati, kot npr. korita Reke pri cestnem mostu pod Čeplesiščem ali slap Kot nad Podutano.

Vzpon na Matajur iz doline Nadiže je zaradi velike višinske razlike lep zalogaj. Občutno si ga skrajšamo, če se z avtom pripeljemo po slikoviti panoramski cesti od vasi Matajur do koč Pelizzo. S travnatega vrha, pod katerim so raztresene številne planine, se odpirajo širni razgledi na vse strani. Po razlagi nekaterih zgodovinarjev je Matajur gora, od koder je langobardski kralj Alboin prvič zagledal bogato in plodno ravnino na zahodu, obljubljeno deželo, ki jo je prišel zavojevat. Od tod tudi še drugo italijansko poimenovanje Monte Re ali Kraljevska gora, o kateri piše Pavel Diakon.

Naravnost iz doline Nadiže se lahko povzpne na razgledni Ivanac ali na Mijo. Izhodišče je isto, vas Štupica. Pot na Ivanac nas vodi skozi vas Črni Vrh, znano po svojih pustnih maskah blumarjih.

Zahodna in južna pobočja Ivanca že tonejo v furlansko nižino, kjer so ob stiku z ravnino zadnji, nekoč slovenski kraji Fojda, Ahten, Neme in Tarcent. Če se bomo napotili na Mijo, nas bo pot vodila po suhi dolini Pradol, kjer je nekoč v davni preteklosti tekla Nadiža. Po dolini je vodila stara pot med Štupico in Breginjskim kotom, zaradi katere je bil pod Logjem zgrajen kamnit Napoleonov most. Pot po Pradolu, poraččenem z bujnim zelenjem in mahom, je široka, deloma tlakovana in celo nadelana s stopnicami. Proti koncu dolina postane ožja in z obeh strani obdana z visokimi stenami. Utesnjeno in prvinsko okolje nas bo navdalo z občutkom, da smo se prav zares znašli v pradavnini. Pri vходу v Pradol pri Štupici so še vidne ruševine vasi Predrobac, opuščene v začetku 20. stoletja. Vas je imela vlogo sezonskega poletnega naselja, ko so sem prignali živino. Podobno sezonsko naselje je bilo na planini Mija, kjer je stalo okoli 150 preprostih pastirskih bivališč in hlevov, o katerih pa skorajda ni več sledu.

Beneški hribi so prepredeni s cestami, kolovozi in potmi. So pravi raj za kolesarje in raziskovalno naravnane pohodnike. Mnogo poti je označenih, precej več, kot jih je prikazanih na zemljevidu Tabacco. Slaba stran poti je, da so to v glavnem zvezne in ne krožne poti, ki potekajo po grebenih ali povezujejo posamezne vasi. Benečija vabi v vseh letnih časih. Pozimi je Matajur priljubljen turnosmučarski cilj, spomladi pokrajino obarvajo cvetoče sadno drevje in živo zeleni travniki,

informacije

Kako v Nadiške doline: Kraji, opisani v pričujočem prispevku, se navezujejo na Nadiške doline. V Nadiške doline pridemo iz Kobarida čez nekdanji mejni prehod Robič, iz Tolmina čez nekdanja maloobmejna prehoda Livek in Solarji ali iz smeri Nove Gorice čez Krmin in Čedad.

Koče in zavetišča: Koča Rifugio Pelizzo, 1325 m, odprta vse dni od aprila do srede novembra, telefon 0039 0432 71 40 41, e-pošta isadec@libero.it; Slovenska koča pod Matajurjem Dom na Matajuri, 1554 m, odprta ob nedeljah (od junija do septembra odprta že v soboto zvečer), možnost dogovora izven urnika za večje skupine, telefon 0039 0432 70 99 42; Koča/gostišče Rifugio Solarie, na italijanski strani bivšega maloobmejne prehod Solarji pod Kolovratom, odprta vse leto, možnost prenočišča, telefon 0039 339 167 61 44; Bivak Zanuso, na italijanski strani Kolovrata, brez ležišč.

Literatura: Mira Cenčič: *Beneška Slovenija in njeni Čedermaci*. Društvo TIGR, 2008.

Jože Zadravec: *Na meji dveh svetov*. Družina, 2006. Izidor Predan: *Desetnjak Dorič pripoveduje: pričevanje Benečana Izidorja Predana*. Sklad Dorče Sardoč Gorica, 2005.

Milan Grego in Živa Gruden: *Beneška Slovenija*. Družina, 1998.

Natalino Zuanella: *Mračna leta Benečije: dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji*. Cankarjeva založba, 1998.

Simon Rutar: *Beneška Slovenija*, faksimile s spremno besedo. Združenje Evgen Blankin Čedad, 1998. Ivan Trinko: *Beneška Slovenija; Hajdimo v Rezijo!* Mohorjeva družba, 1980.

Jožko Ošnjak: *Pod Matajurjem: spomini in zapiski iz Beneške Slovenije*. Jože Moškrič, 1970.

Vodnik Poti miru: po sledih prve svetovne vojne med Nadižo in Sočo. Pro Loco "Nediške Doline - Valli del Natisone" in Društvo Associazione Don Eugenio Blanchini, 2007.

Spletne strani: <http://www.mismotu.it>.
<http://www.vallidelnatisone.org>.
<http://www.nediskedoline.it/>.

Zemljevida: Valli del Natisone - Cividale del Friuli, Tabacco 041, 1 : 25.000; Zgornje Posočje, Kod&Kam, 1 : 50.000.

polni pisanega cvetja, poleti vabi topla Nadiža, jeseni kostanj, ki ga je v beneških gozdovih obilo.

Obisk Beneške Slovenije lahko zaključimo na Stari gori nad Čedadom, kjer bomo z malo sreče na razgledni ploščadi pod cerkvijo doživeli nepozaben sončni zahod. Sredi utrjenega naselja, katerega korenine segajo še v rimske čase, stoji cerkev, posvečena Mariji. Tako kot Svete Višarje nad Kanalsko dolino predstavlja romarski kraj Stara gora, mesto združevanja in sožitja med narodi. Vrednote, ki jih posreduje, niso le upanje za Beneške Slovence, temveč za vse narode, ki živijo ob njenem vznožju. ●